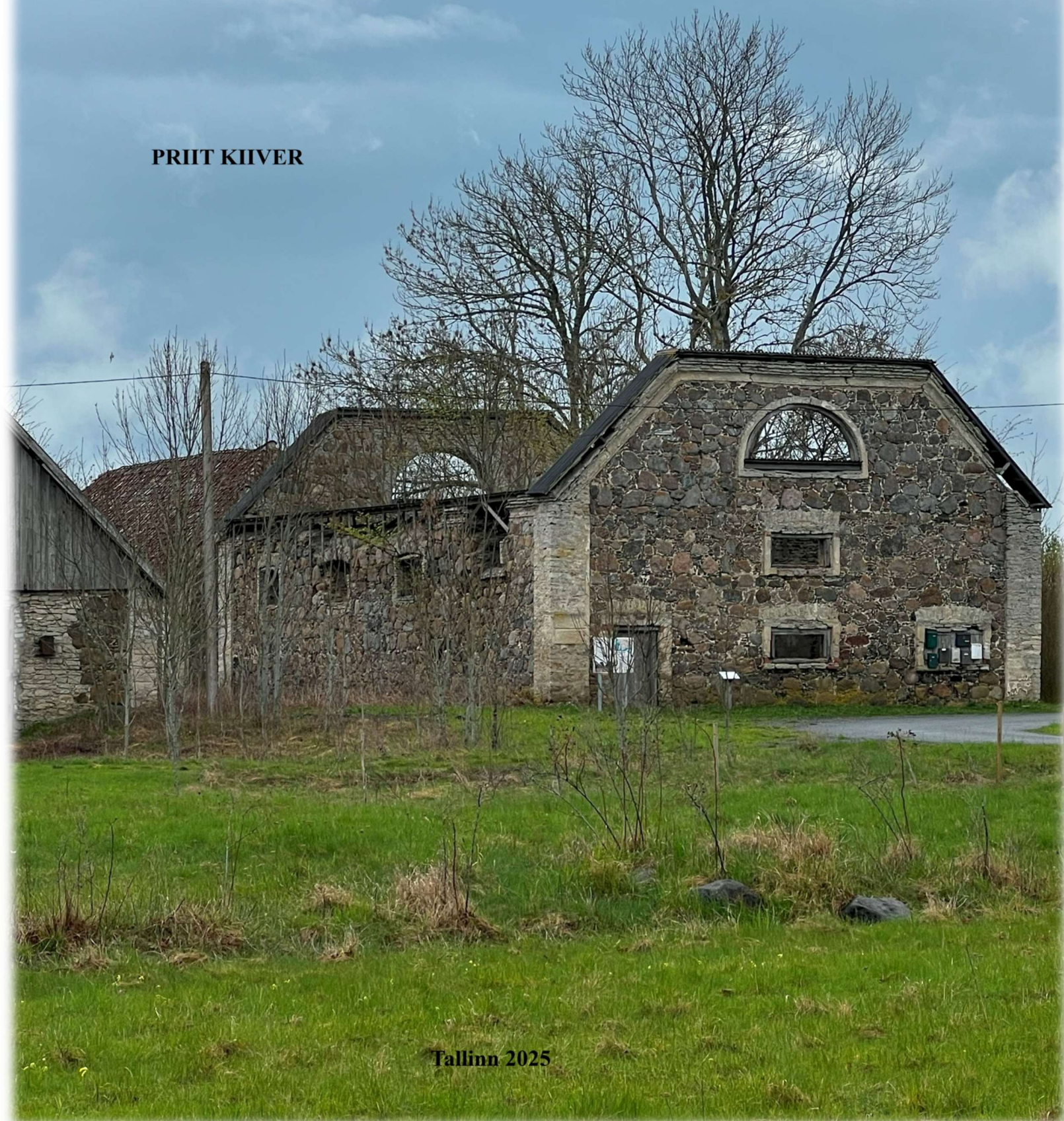

SOONLEPA MÕISA VIINAKÖÖGI JA VIINAKELDRI VAREMED

PRIIT KIIVER

Tallinn 2025

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

Kunstikultuuri teaduskond

Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Lõputöö koostaja Priit Kiiver

Soonlepa mõisa viinaköögi ja viinakeldri varemed

Soonlepa küla, Hiiumaa

2024/2025 õppeaasta

Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituse lõputöö

Tallinn 2025

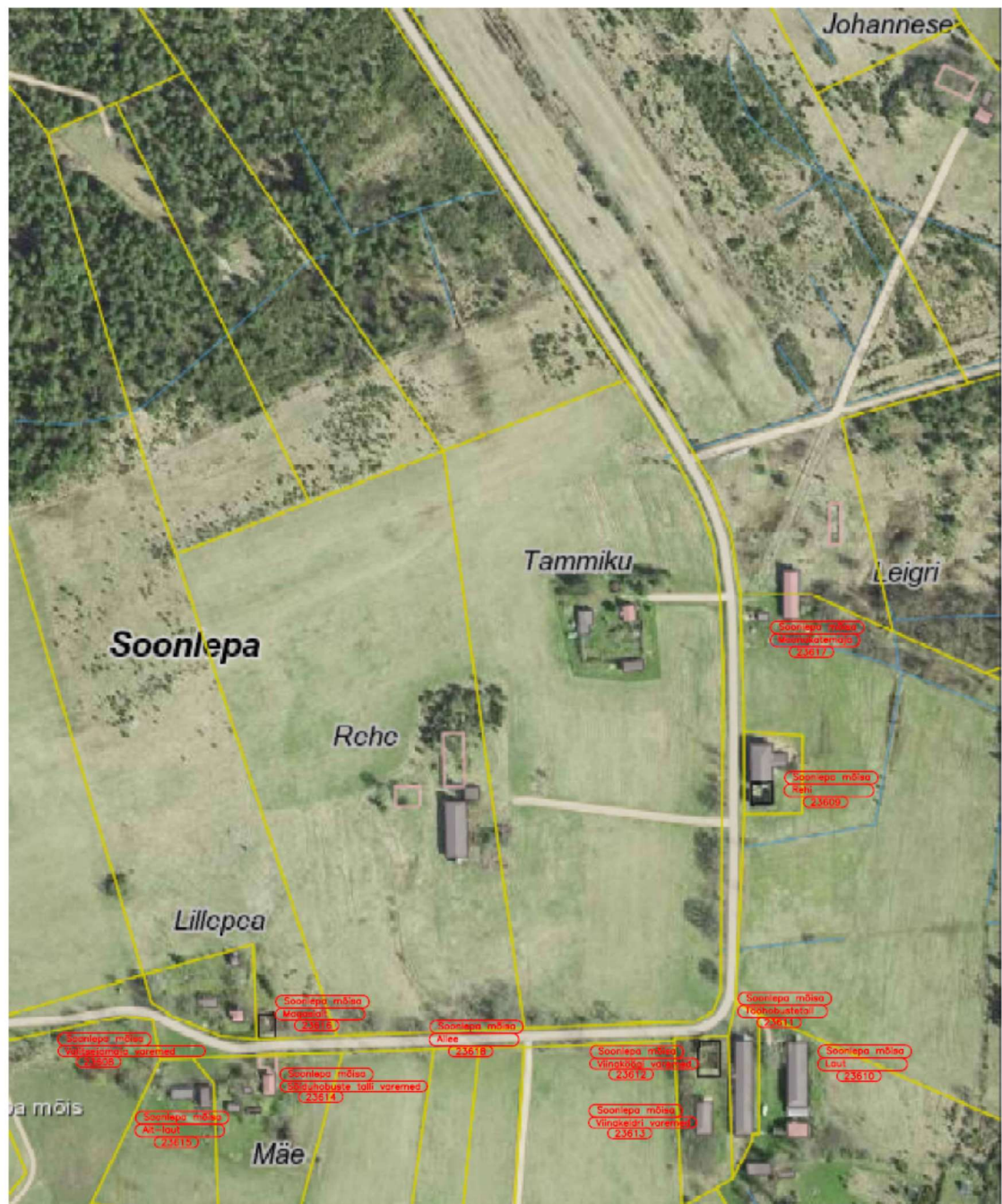
Sisukord

1	Sissejuhatus	5
2	Ajalooline ülevaade	8
2.1	Soonlepa mõisa omanikud	8
2.2	Mõisa hooned	10
2.3	Soonlepa mõisa kaitse alla võtmine	14
3	Hoonete materjalikasutuse ja tehnilise seisukorra kirjeldus	15
3.1	Viinaköök	15
3.1.1	Vundament	18
3.1.2	Välisseinad	18
3.1.3	Siseseinad	22
3.1.4	Korsten	22
3.1.5	Vahelaed	22
3.1.6	Katus	22
3.1.7	Sisetrepp	23
3.1.8	Põrand pinnasel	23
3.1.9	Avad ja avatäited	24
3.2	Viinakelder	25
3.2.1	Vundament	27
3.2.2	Välisseinad	28
3.2.3	Silindervõlv	29
3.2.4	Põrand pinnasel	30
3.2.5	Katusekonstruktsioonid ja katusekate	30
3.2.6	Avad ja avatäited	36
4	Väärtused	37
4.1	Ajalooline väärtus	37
4.2	Esteetiline väärtus	39
4.3	Arhitektuurne väärtus	40

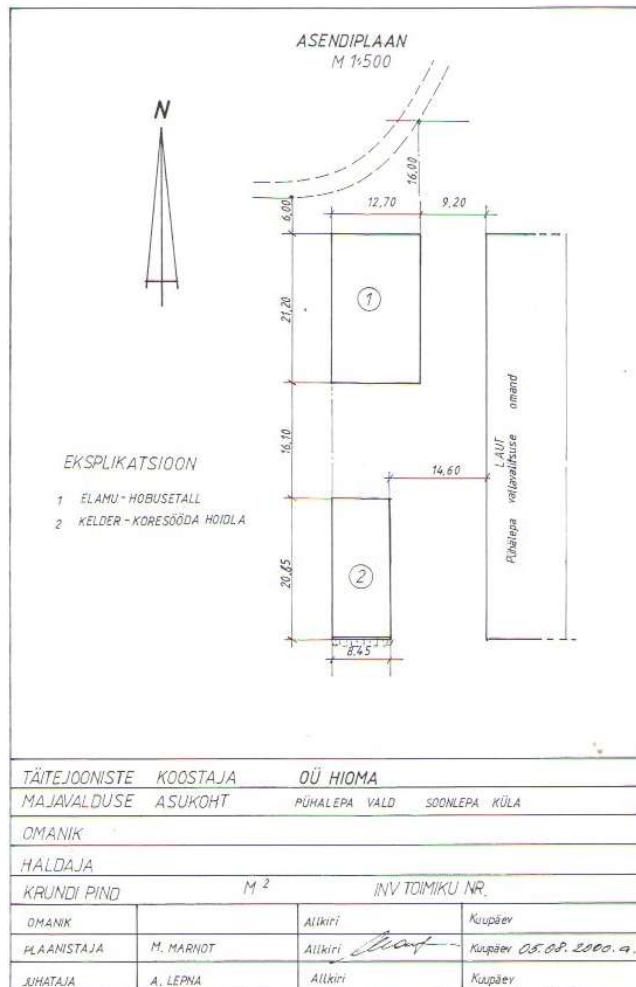
4.4	Väärtuslikud detailid	40
4.4.1	Viinaköök	40
4.4.2	Viinakelder	41
5	Säilitamise ettepanekud	41
5.1	Üldist	41
5.2	Viinaköök	42
5.2	Viinakelder	44
6.	Kokkuvõte	44
7	Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid	45
7.1	Arhiivi allikad	45
7.2	Interneti allikad	45
7.3	Publitseeritud allikad	45
7.4	Publitseerimata allikad	45

2. Situatsiooniskeem. Maa-ameti geoportal 10.03.2025

3. Soonlepa mõisa kaitse all olevate ehitismälestiste kaart. Maa-ameti geoportal 10.03.2025, autori täiendused

4. Soonlepa mõisa täitejoonised asendiplaan. OÜ Hioma 05.08.2000a

2. Ajalooline ülevaade

2.1 Soonlepa mõisa omanikud

Enne põhjasõda olid Soonlepa mõisa alad nagu suurem osa Hiiumaast perekond De la Gardie valduses kellelt Vene tsaaririik pärast 1721 saavutatud võitu maad ära võttis.

Aastal 1755 sai De la Gardiede pärija Ebba Margaretha Stenbock Vene keisrinna ukaasiga enamiku perekonnale kuulunud mõisatest tagasi (Suuremõisa, Hiessaare, Putkaste, Kõrgessaare)

1755 – 1760 ehitati barokkstiilis Suuremõisa(Dago-Grossenhof) loss.

Peale Ebba Margaretha Stenbocki surma 1775 päris mõisad tema poeg Jacob Pontus Stenbock ja 1799 tagastati Vene riigi poolt veel ka Orjaku ja Partsi mõisad.³

³ A. Särg Hiiumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, kirjastus Argo 2006.

Soonlepa karjamõisa(hoflage Sonlep) rajati Suuremõisa kõrvalmõisaks aastatel 1777 – 1790. Külas asunud talude maad mõisastati ja osa talunikke kas asustati ümber või müüdi maha. Vanemate hoonete täpne ehitusaeg ei ole teada aga aastatel 1786 – 1791 oli Soonlepa mõis juba välja renditud Hartwig Christian Giesele.³

1796 a. pantis Jacob Pontus Stenbock Suuremõisa koos Valipe, Soonlepa, Vohi ja Harjo karjamõisatega 80 aastaks Otto Reinhold Ludwig Ungern-Sternbergile (1744 – 1811).⁴

1802 a. toimus kipper Malmi mõrv Suuremõisas ja 1804 a. saadeti Otto Reinhold Ludwig Ungern-Sternberg selle eest asumisele Siberisse kus ta 1811 a. suri.⁵

Tema abikaasa Magdalene Charlotte Ungern-Sternberg(1749 – 1824) päris nii pärus- (Kõrgessaare ja Lauka) kui ka pandimõisad (Suuremõisa, Soonlepa, Partsi Vilivalla, Loja) mille ta 1805 a. loovutas oma poegadele Peter Ludwig Konstantin Ungern-Sternbergile(1779 – 1836) ja Heinrich Georg Eduard Ungern Sternbergile (1782 – 1861).⁵ 1811 a. kinnistati pandimõisad Suuremõisa koos Soonlepa, Partsi, Vilivalla ja Loja mõisatega Peter Ludwig Konstantin Ungern-Sternbergi pärusomandiks.⁶

1848 a. päris Peter Ludwig Konstantin Ungern-Sternbergi poeg Ewald Alexander Andreas Ungern-Sternberg(1824 – 1899) Kärkla, Suuremõisa, Soonlepa, Partsi ja Loja mõisad väärtuses 165 000 hõberubla. Tema ajal ehitati ka uuritavad hooned.⁷

1900 a. päris peale oma isa surma Suuremõisa, Vilivalla, Randvere, Loja, Partsi, Soonlepa ja Kärkla mõisad Ewald Adam Gustav Paul Konstantin Ungern Sternberg(1863 – 1909).⁸

1909 a. peale Ewald Adam Gustav Paul Konstantin Ungern Sternbergi surma päris Suuremõisa, Partsi, Randvere, Loja, Soonlepa ja Kärkla mõisad tema ema Adele(Ada) Julianna Euphrosine Marie Reinhold Andreade tütar Ungern-Sternberg (1833 – 1915). Paari kuu pärast kinkis Adele Ungern-Sternberg Suuremõisa ja Soonlepa mõisad oma tütrelle Dorothea (Dolly) Julie Charlotte Adele Stackelbergile (1870 – 1945).⁹

1919 a. omastas Eesti Vabariik vastavalt maaseadusele kõik mõisad¹⁰, 1921-22 jagati Soonlepa mõisa maad koos inventari, loomade ja saadustega asundustaludeks. Talude piirides asuvad kasutuskõlblikud hooned müüdi talunikele. Viinaköök ja viinakelder jäid Kõogi talu A22 maadele.(ill 11)¹¹

³ A. Särg Hiiumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, kirjastus Argo 2006.

⁴ RA Kinnistute register <https://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16649> EAA.858.1.2317

⁵ RA Kinnistute register. EAA.2486.1.1418

⁶ RA Kinnistute register. EAA.2840.1.9228

⁷ RA Kinnistute register. EAA.2840.1.9250

⁸ RA Kinnistute register. Tallinna ringkonnakohtu määrus 08.05.1900

⁹ RA Kinnistute register. Kinkeleping 30.11.1909

¹⁰ RA Kinnistute register. Maaseadus 25.10.1919

¹¹ ERA.T-3.25.133 Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse Osakond. Soonlepa mõisa plaan leht 1-3 1921(1927) 7 lehel

Nõukogude okupatsiooni ajal kuulusid Soonlepa mõisa alad esmalt kalurikolhoosile “Nõukogude Kalur”, siis Putkaste Sovhoosile mis 1977. a nimetati Putkaste Sovhoostehnikumiks.

Eesti Vabariigi taastamise järgselt tagastati kõik maad ja hooned talude õigujärgsete omanike järeltulijatele.

2.2 Mõisa hooned

Ka kaartide järgi on näha, et Soonlepa mõisa hooned ehitati vähemalt kahes ehitusjärgus.^(ill3)

Ilmselt mõisa asutamisel (kaart aastast 1830) ehitati mõisa süda kus asusid valitsejamaja^(ill5), sõiduhobuste tall, ait^(ill9) ja magasiait^(ill7). Ehitismälestisena tööhobuste talli nime all oleva hoone asukohas oli lühem laut ja sellega risti C-kujulise põhiplaaniga suletud sisehooviga hoone^(ill6). 1901.a sündinud Tara talu omaniku edasi räägitud mälestuste järgi olid need esialgsed laudad puitehitised.¹⁴ Rehe kinnistul asus sama suur hoone nagu hilisematel kaartidel ja Johannese kinnistul suur kelpkatusega hoone, mille otstarbe kohta kaartidel info puudub.

Valitsejamajast mis oli puidust täiskelpkatuse ja mantelkorstnaga põlisbalti tüüpi maja on säilinud ainult paekivist keldri varemed.

5. Valitsejamaja. Ühe mõisa lugu Soonlepa mõis Hiiumaa Ametikooli lõputöö 2010 Tõnu Mäestu. Hiiumaa museum

¹⁴Eesti NSV-s säilinud mõisahoonete esialgne inventariseerimine 1980-83.
Register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf

6.Special Charte Sonlep 1830 EAA.46.2.366, leht 224.4.749 leht 3

Tähelepanuväärseim hoone mõisasüdames oli paekivist seintega magasiit, millest praeguseks on osaliselt püsti vaid seinad.*(ill7)*

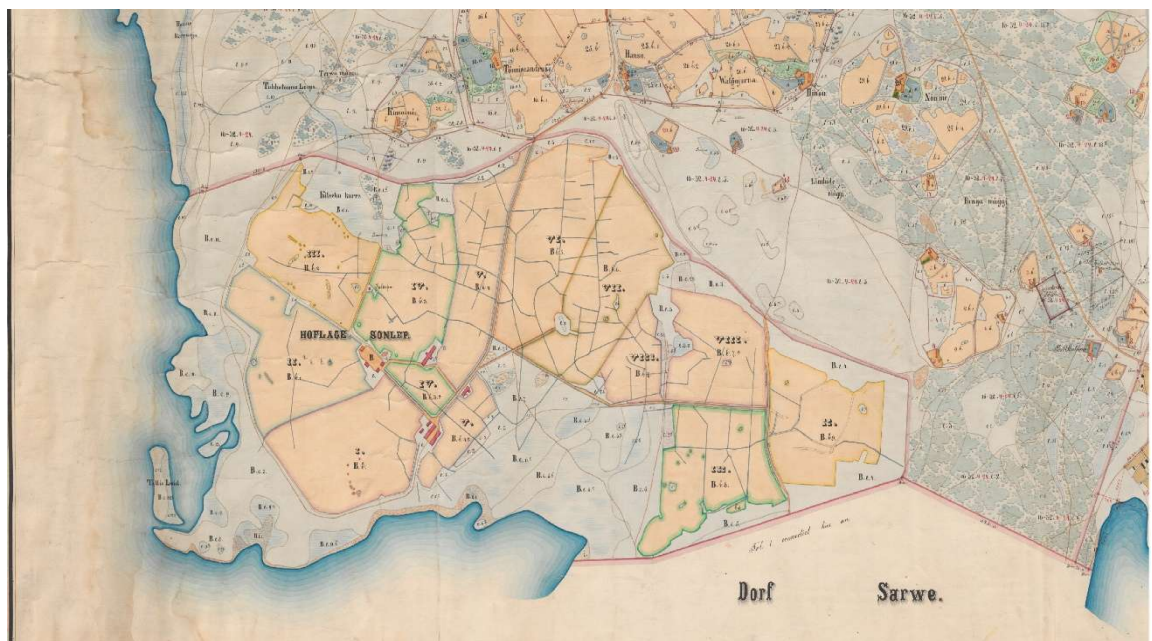
7. Magasi ait. ensv-s säilinud mõisahoonete esialgse inventariseerimise ankeet 1976a.
/register.muinas.ee/ftp/DOGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf lk 13

Sõiduhobuste tallist (fotol nimetatud noorloomade laudaks)(ill8) ja viljaaidast(ill9) on alles samuti ainult varemed, osaliselt varemetele on ehitatud eramud.

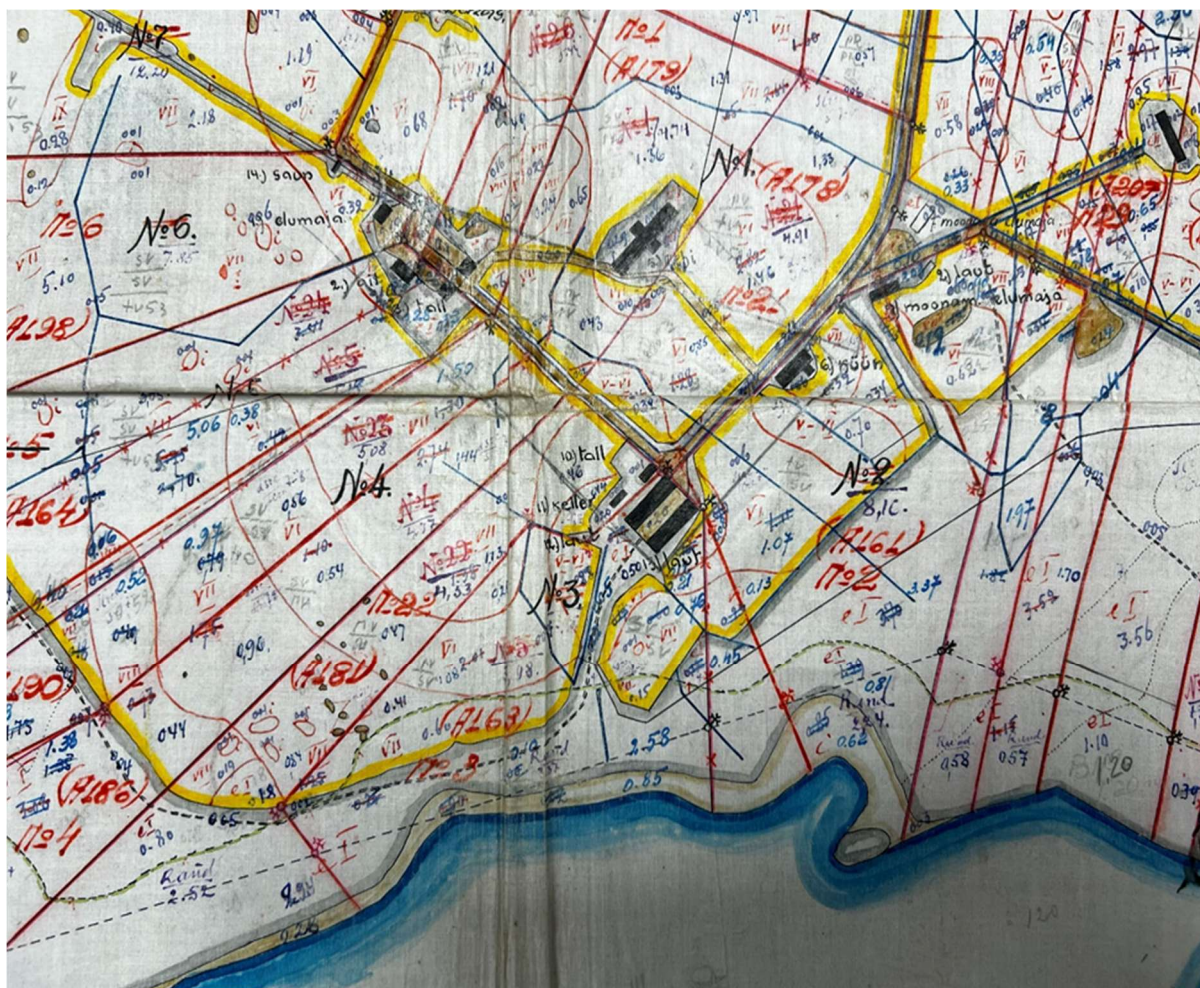
8. ja 9. ensv-s säilinud mõisahoonete esialgse inventariseerimise ankeet 1976a. [/register.muinas.ee/ftp/DOGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf](http://register.muinas.ee/ftp/DOGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf) lk 12

1876 a. kaardil on mõisasüdame hooned samad nagu varasemal kaardil, rehe kinnistul asuv hoone on pikem ja lisandunud on väike risti tiib. Johannese kinnistu hoone märgitud varametena ja külatee äärde lisandunud hoone mis ehitismälestisena on nimetatud rehiks. Sellel kaardil on juba tööhobuste tall, laut, viinaköök ja viinakelder oma tänapäevases mahus(ill10)

10. Karte Arokül nebst der Hoflage Sonlep gehörig zum privatgute Gagö-Grossenhoh 18 EAA.3724.4.749 leht 3

Järgmine kaart millel on hooned märgitud pärineb aastast 1921

11. Soonlepa mõis. ERA.T-3.25.133., Leht 1-3 1921

Sellel kaardil on Rehe kinnistul paiknev hoone nimetatud rehiks(ei ole mälestis) ja juurdepääsutee äärde lisandunud hoone küüniks (tänapäeval ehitismälestisena kaitse all nimega rehi). Johannese kinnistul paiknev vare uuesti märgitud hoonena.

Lisandunud on moonakatemaja – 4 korteriga palkmaja, mälestisena kaitse all ja osaliselt restaureeritud, samuti moonakatemaja laut ja teine moonakatemaja veel, mõlemad varemetena. Segadus on seniajani rehiga – vaheldumisi on rehiks nimetatud külatee ääres moonakatemaja läheduses asuvat hoonet mis 1921.a kaardil nimetatud küüniks ja Rehe kinnistul asuvat sovhoosi ajal loomalaudaks ümberehitatud hoonet, ehitismälestisena nr. 23609 Soonlepa mõisa rehi on kaitse all neist esimesena mainitu.

Viinaköök on sellel kaardil nimetusega tall ja tööhobuste tall on märgitud laudana. (ill11)

Pärandkultuuri objektidena on Soonlepa mõisa aladel veel arvel mõisa lubjaahi mis 1876 a. kaardil on märgitud lubjaahjuna(kalkofen)(*ill10*) aga 1921. a kaardil telliskivitehasena(*ill11*) ja Johannese kinnistul asunud hoone juures “märkidega kivid” Viinaköögi juurest kuni mõisasüdameni viib 19.saj keskel istutatud tammeallee.

12. Allee. Autori foto 09.04.2025

Mõisa asutamise aegsed hooned (ehitamise täpne aeg ei ole teada) on paekivist või puidust (valitsejamaja) seintega, 19 saj. keskpaigas ehitatud hooned aga põhiliselt maakivist. Katused on olnud kõigil hoonetel S-savikividest, originaalkatus on osaliselt veel säilinud ainult viinakeldril.(*ill34*)

2.3 Soonlepa mõisa kaitse alla võtmine

1976. a ENSV mõisate esialgne ülevaatus(külustus ja fotod aastast 1975.) Koostanud V. Ranniku. Ära märgitud: Peahoone vare, ait, rehi(Rehe kinnistul), viinaköök, laudad, küün, 2 moonakatemaja. ¹²

¹² Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Hiiumaa raj. V. Ranniku 1976. register. muinas. ee/ ftp/Fotokogu/P3268/Soonlepa_mois.pdf

1979. a Mõisate inventariseerimine, riikliku kaitse alla võtmise ettepanekud. J. Maiste, J. Tilk. Kirjeldatud: karjalaudad, tööhobuste tall, viinavabrik, viinakelder, rehi, moonakate maja, magasiait.¹³

1980-83.a Inventariseerimine. L. Odres. Kirjeldatud: valitsejamaja varemed, viljaait, noorloomade lauda varemed, magasiait, loomalaudad – ühe lauda otsas eramu, viinavabrik, kelder, küün-põhumaja, tööliste maja, tööliste maja lauda varemed, rehi – ümber ehitatud noorloomade laudaks, kaev, lubjaahju varemed.¹⁴

1982-83. a Arhitektuurimälestise pass. M. Ernesaks. Magasiait, viinavabrik, viinakelder, karjalaudad, küün, moonakatemaja¹⁵

1999. a kultuurimälestiseks tunnistamine. Valitsejamaja varemed, rehi, laut, tööhobuste tall, viinaköögi varemed, viinakeldri varemed, sõiduhobuste talli varemed, ait-laut, magasiait, moonakate maja, allee.

2006-7. a Kultuurimälestistele kaitsevööndite määramine

Kehtestati ühine kaitsevöönd kõigile Soonlepa mõisa 1999.a kultuurimälestiseks tunnistatud objektidele.

3. Hoone materjalikasutuse ja tehnilise seisukorra kirjeldus

3.1 Viinaköök

Võimas maakivist ehitis plaaniliste mõõtudega 21,2 m x 12,7 m, lääne fassaadis raidkivi ehitusaastaga 1854.*(ill13)*

¹³Mõisate inventariseerimine Eesti NSV mõisaarh. Riikliku kaitse alla võtmise ettepanekud-põhjendused. Kõide II Hiiumaa rajoon. Maiste J. Tilk K. Tallinn 1979. A-239

¹⁴Eesti NSV-s säilinud mõisahoonete esialgne inventariseerimine 1980-83. Register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf

¹⁵K127 Arhitektuurimälestise pass. [HTTPSregister.muinas.ee/ftp/DIGI_2012/Passi%20Skaneerimised/Hiiumaa/K127.pdf](https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2012/Passi%20Skaneerimised/Hiiumaa/K127.pdf)

13. Raidkivi "1854", autori foto 17.04.2025

Andmed Ehitisregistris:

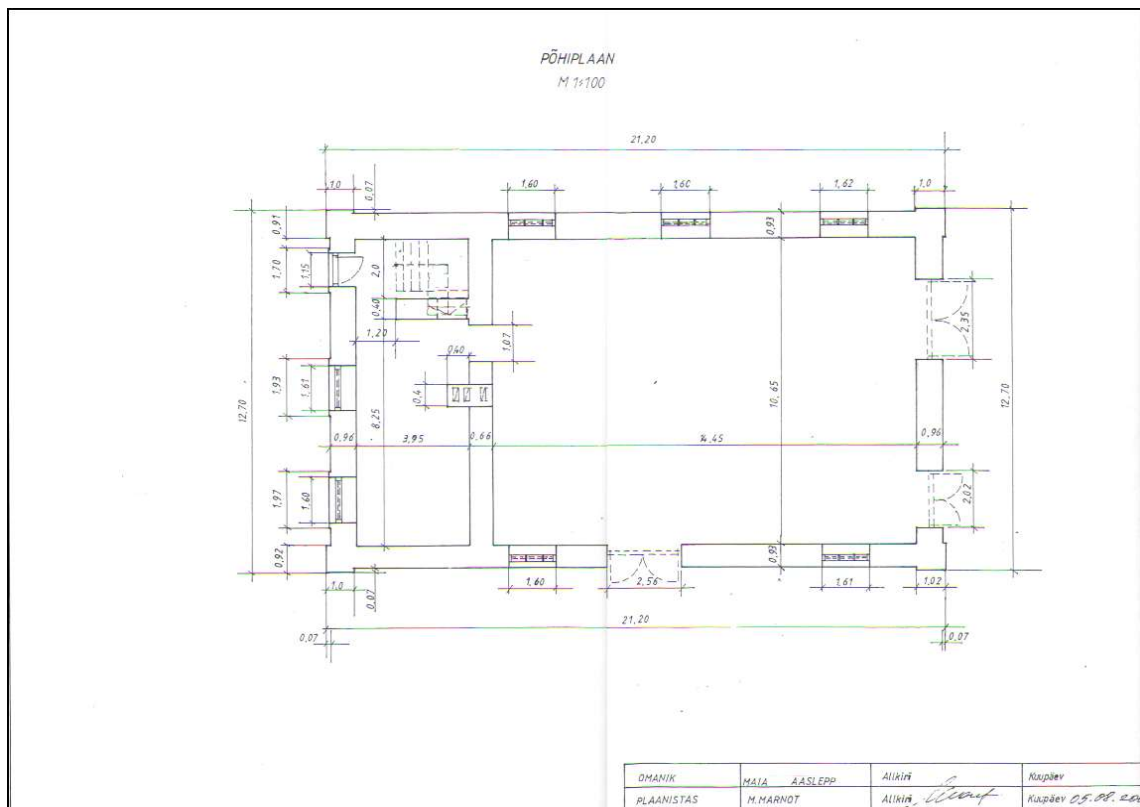
Elamu-hobusetall 220378801, rajatis/24219, ehitisealune pind 269 m²¹

Andmed Kultuurimälestiste registris:

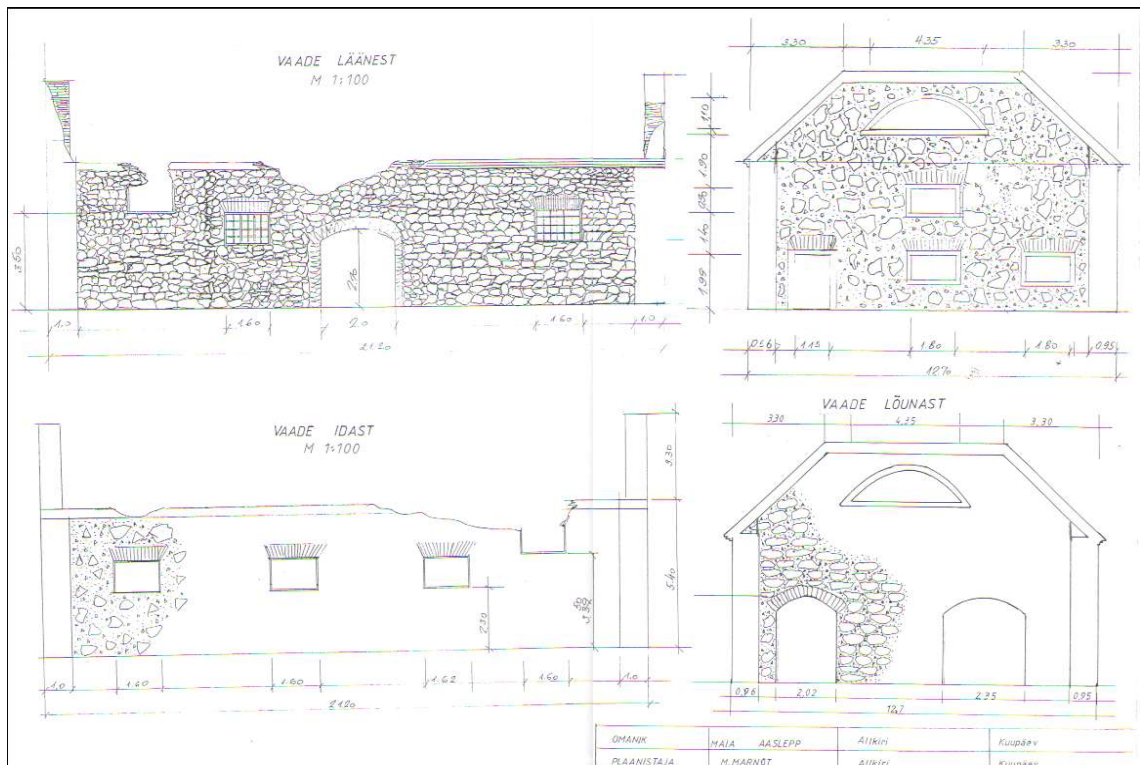
Soonlepa mõisa viinaköögi varemed, mõisaansamblisse kuulunud oluline tööstushoone, 23612, ehitatud 1855 (õige on 1854), seisund halb – 02.12.24, toetus 011 nr 5-HiiM konserveerimine 07.02.2011²

¹ Ehitisregister. livekluster.ehr.ee/ui/her/v1/building/220378801;
livekluster.ehr.ee/ui/her/v1/building/115009254

² Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste register.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23612>; 23613

14. Soonlepa mõisa täitejoonised viinaköögi põhiplaan. OÜ Hioma 05.08.2000a

15. Soonlepa mõisa täitejoonised viinaköögi vaated. OÜ Hioma 05.08.2000a

16. Soonlepa mõisa viinaköögi otsvaade põhjast. Foto: V. Ranniku 1975

17. Vaade põhjast. Autori foto 09.04.2025

18. Soonlepa mõisa viinaköögi otsvaade lõunast
A. Odres 1971

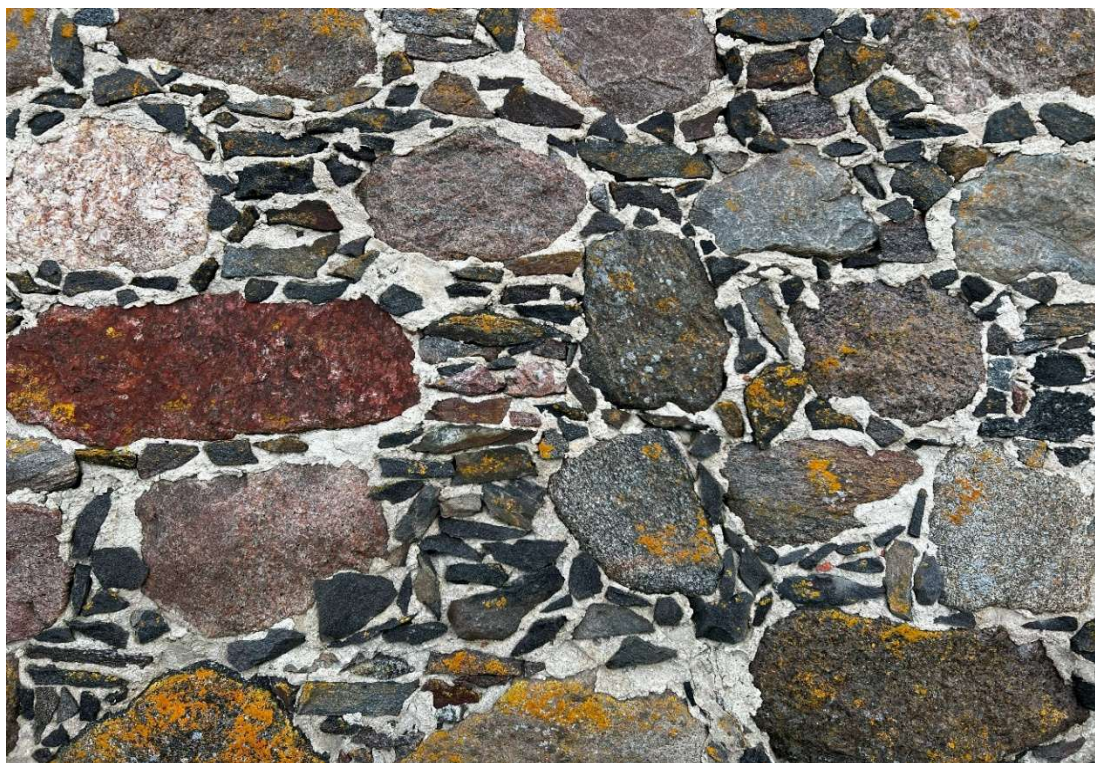
19. Vaade lõunast. Autori foto 09.04.2025

3.1.1 Vundament

Vundament laotud lõhkumata maakividest ilma soklipaisutusega. Vundamendis ei ole nähtavaid vajumisi ega deformatsioone.

3.1.2 Välisseinad

Seinad laotud lõhkumata valitud maakividest kombineerituna paekiviga (sisemises kihis, avade ümber ja müüride ülemises osas), vuugid täidetud lubimördi ja kivitükkidega, välisseinte paksus 930 – 960 mm (ill20)

20. Müüri vuugid, Autori foto 09.04.2025

Välisseinad peale katuse sissevarisemist 1970 aastate esimesel poolel suures osas kahjustunud, kohati varisemisohtlikud, peale katuse sissevarisemist ei ole hoone enam kasutusel olnud.

2011. a on konserveerimise toetuse abil ehitatud lainelisest katusematerjalist müüride kaitseks ajutised varikatused. Selleks ajaks on müüride pealmised osad juba lagunenu olnud.

Ajutised katused osaliselt kinnitatud praeguseks hetkeks varisemisohtlike müürikivide külge. Varikatuste seisukord rahuldav.(ill21, 22, 23)

21. Müüri kahjustused ida fassaadil. Autori foto 09.04.2025

22. müüri kahjustused lääne fassaadil. Autori foto 09.04.2025

23. müüri kahjustused lõuna fassaadil, autori foto 09.04.2025

Hoone nurkades paekivist laotud ja krohvitud nurgakvaadrid, mille ladumisel kohati taaskasutatud katusekivide tükke, nurgakvaadrite lubikrohv peaaegu täielikult hävinenud(ill24)

24. nurgakvaadrid, autori fotod 09.04.2025

3.1.3 Siseseinad

Hoones on 1 põiki hoonet paiknev paekivist laotud sisesein paksusega 66cm, mis jagab siseruumi ca 4m kaugusel põhja fassaadist kaheks.(ill14) Lisaks on väiksemas hoone osas ka 400mm paksune trepikoja sein. Seinte ülemine osa lagunenud. Siseseinad ei ole välisseintega seotisse laotud ja võivad olla hiljem rajatud.(ill24, 25)

24. ja 25. vaheseinte liitumine välisseintega, autori fotod 09.04.2025

3.1.4 Korsten

Põikvaheseina keskel paikneb kolme lõõriga savitellistest korstnajaklg mõõtudega 900mm x 1100mm, mille alumises säilinud osas on külgmised väiksemad lõõrid täis laotud. (ill26, 27)

3.1.5 Vahelaed

Hoones olnud puidust vahelaed on täielikult hävinud. Vahelaetalade pesad on suure ruumi osas näha ca 5m kõrgusel, väiksemas osas aga 2,5m ja 5m kõrgusel põrandast. (ill28, 29)

3.1.6 Katus

S-kivikattega poolkelpkatus on täielikult hävinud, hoone sees tervena säilinud katusekive ei ole, väljas hunnikus väike kogus säilinud katusekive.

Katust ääristasid laiad paekividest laotud profileeritud krohvitud karniisid. Karniiside krohv peaaegu täielikult hävinud, paekivist karniisid osaliselt säilinud.

26. ja 27. Korsten. Autori foto 17.04.2025

28. Suure ruumi laetalade pesad.

29. Laetalade pesad. Autori fotod 09.04.2025

3.1.7 Sisetrepp

Trepist ei ole midagi säilinud, ilmselt oli hoones puittrepp.

3.1.8 Põrand pinnasel

Hoone sees ca 40cm paksuse kultuurikihi all tundub olevat kividest laotud aluspõrand.

3.1.9 Avad ja avatäited

Mõlemas otsafassaadis ülemise korruse kõrgusel klassitsistlikule arhitektuurikeelele iseloomulik segmentaken, mille diagonaalsete väikeste ruutudega klaasijaotus on näha 1975. a fotolt (ill 15). Ainsa originaalaknana on läänefassaadil säilinud ühe 24 ruuduga akna raami jäänused, kus on näha ka tuulutusakent. (ill 30)

30. 24 ruuduga aken. Autori foto 17.04.2025

Kiil- ja kaarsillused laotud serviti paekivist, avatäidetel paekivist laotud ja krohvitud valged raamistused. Avatäited ja krohvitud valged raamistused peaaegu täielikult hävinud. Põhjafassaadis olevate avade sillused laotud seina sisse paigaldatud plankude peale, mis osaliselt mädanenud ja läbi vajunud. (ill 31, 32)

31. ja 32. põhja fassaadi avad. Autori fotod 17.04.2025

3.2 Viinakelder

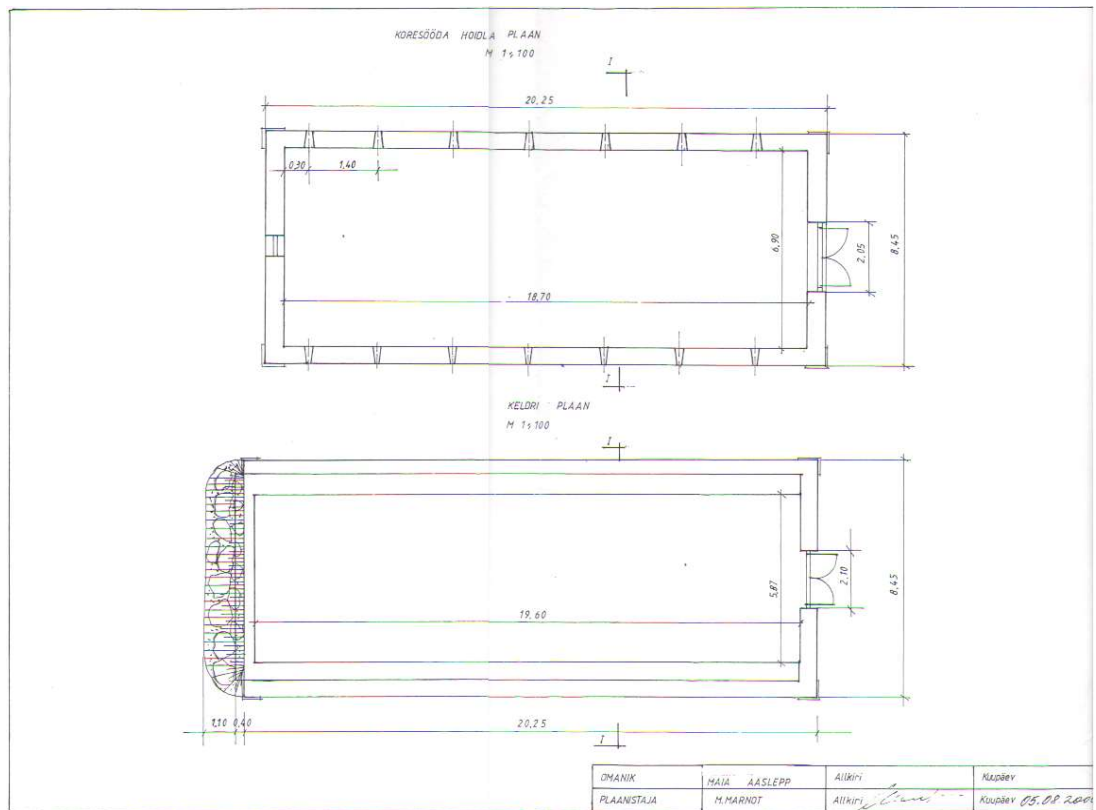
Maapealne silindervõlviga maakivist seintega kelder plaaniliste mõõtudega 20,25m x 8,45m, mille peal katusekorrus heina hoidmiseks, seinas raidkivi ehitusaastaga – 1855.(ill33)

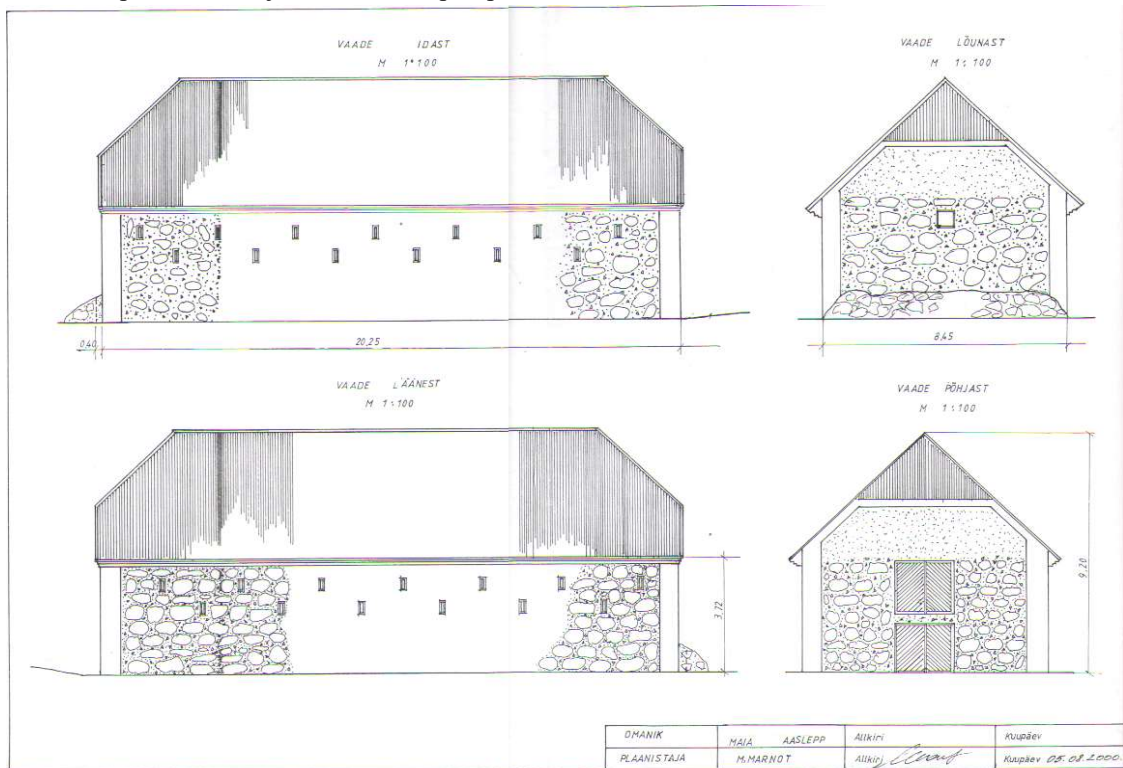
33. Soonlepa mõisa keldri põhjafassaadis paiknev raidkivi. Autori foto 09.04.2025

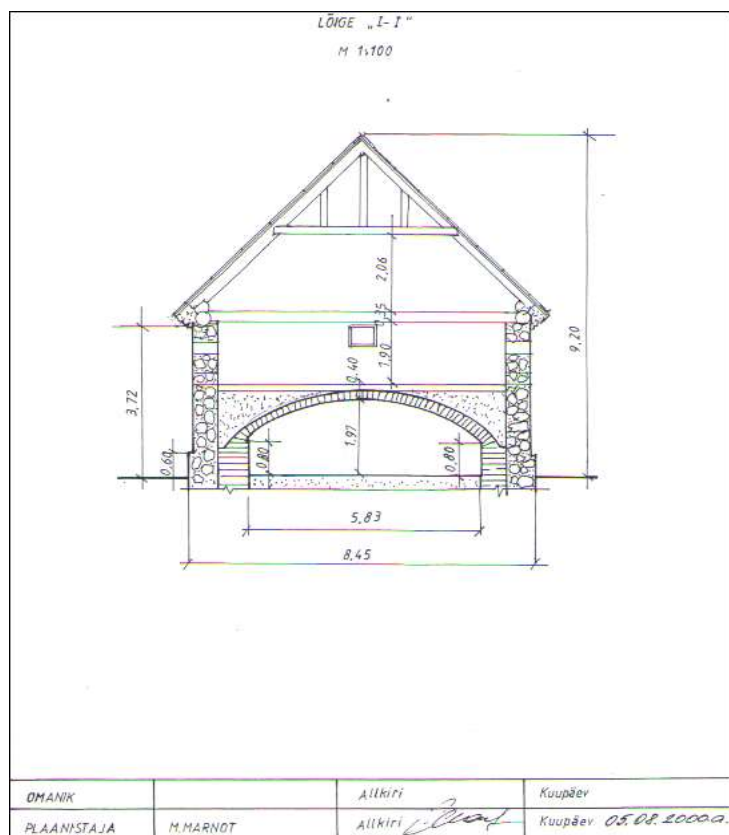
34. Soonlepa mõisa kelder. Autori foto 09.02.2025

35. Soonlepa mõisa täitejoonised Keldri põhiplaanid. OÜ Hioma 05.08.2000a

36. Soonlepa mõisa täitejoonised Keldri vaated. OÜ Hioma 05.08.2000a

37. Soonlepa mõisa täitejoonised Keldri lõige. OÜ Hioma 05.08.2000a

Andmed Ehitisregistris: Kelder-koresöödahoidla 115009254, abihoone/12744, ehitisealune pind 175 m², suletud netopind 244 m², maht 802 m³, esmane kasutuselevõtu aasta 1854.¹(õige on 1855)

Andmed Kultuurimälestiste registris: Soonlepa mõisa viinakeldri varemed, mõisaansamblisse kuulunud oluline tööstuse abihoone, 23613, ehitatud 1855, seisund halb 02.12.24. a, toetus 2009 nr 1-HiiM katuse avarii-remont 05.02.2009. a²

3.2.1 Vundament

Laotud valitud lõhkumata maakividest, 600mm maapinnast soklipaisutus ca 50mm.
(ill38, 39)

Vundamendis ei ole nähtavaid vajumisi ega deformatsioone.

¹ Ehitisregister. livekluster.ehr.ee/ui/her/v1/building/220378801;
livekluster.ehr.ee/ui/her/v1/building/115009254

² Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste register.

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23612>; 23613

38. ja 39. Keldri vundament. Autori fotod 09.04.2025

3.2.2 Välisseinad

Laotud lõhkumata valitud maakividest kombineerituna sisemises kihis ja ülemistes kihtides paekiviga. Vuugid täidetud lubimördi ja kivitükkidega, seinapaksus 770-800mm, silindervõlvi pikikülgedel lisasein paksusega 500-600mm.

Hoone nurgades paekivist laotud ja lubikrohviga kaetud nurgakvaadrid, mis on paremini säilinud kui viinaköögil, (ill40, 41) kasutatud on jämeda täitematerjaliga lubikrohvi. (ill42)

40. ja 41. Keldri nurgakvaadrid. Autori fotod 09.04.2025

42. Keldri nurgakvaadri krohv. Autori foto 17.04.2025

3.2.3 Silindervõlv

Paekivist lubimördiga laotud silindervõlv ava laiussega 5,87 m ja pikkusega 19,6 m. Võlvi seisund välisel vaatlusel hea. (ill43, 44)

43. ja 44. Keldri silindervõlv. Autori fotod 09.04.2025

Võlvi keskel kahes kohas ristküliku kujulised (tuulutused) avad mõõtudega 300x500mm. (ill45, 46) Võlvi peal katusekorrusel aluspõrandat rajatud ei ole. Võlvi servad on täidetud kivisodise liivaga, keskel paekivist võlvi pealispind nähtav.

45. ja 46. Keldri silindervõlvi avad. Autori fotod 09.04.2025

3.2.4 Põrand pinnasel

Keldris põrand kaetud heina kihiga, seal on viimati hoitud kartuleid. Heinakihi all muldpõrand.

3.2.5 Katus

S-kivikattega (kivi mõõdud 240x420mm) poolkelpkatus osaliselt säilinud aga väga halvas seisus, vett oluliselt ei pea. (ill47, 48) Katust ääristavad laiad paekividest laotud profileeritud krohvitud karniisid. Karniiside krohv ja paekivist karniisid osaliselt säilinud. (ill49, 50)

47. Keldri katus. Autori foto 09.04.2025

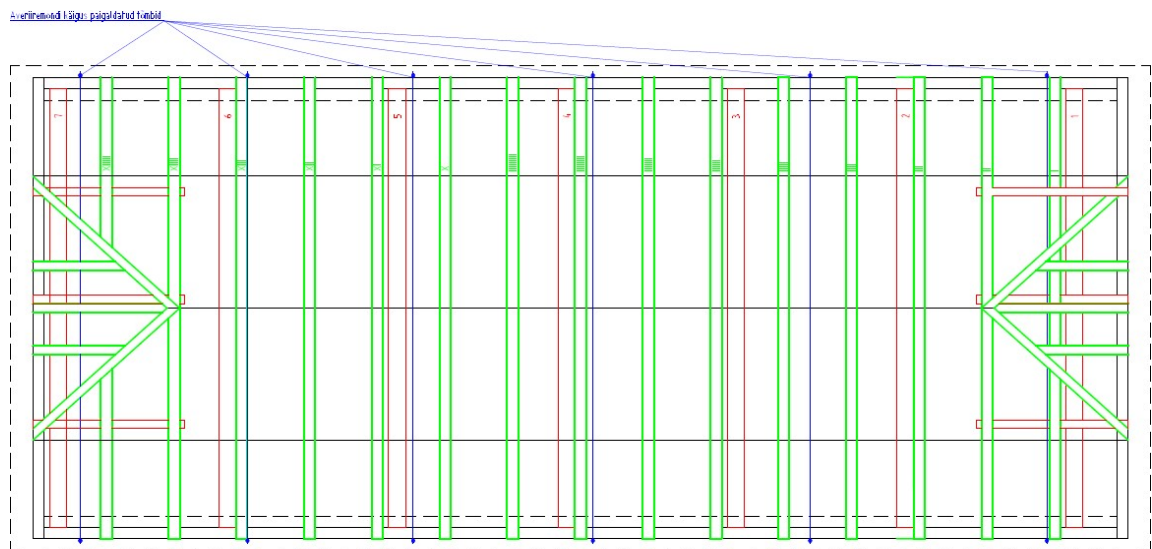

48. Keldri katus seestpoolt. Autori foto 09.04.2025

49. ja 50. Keldri karniisid. Autori fotod 09.04.2025

Keldri katuse põhi kandekonstruktsiooni moodustavad tõmbtala ja penniga lihtsarikad. Sarikate samm ca 1200mm, talade samm 3000mm. (ill51)

51. Keldri katuse puitkonstruktsioonid. Autori joonis 13.04.2025

Puitkonstruktsioonid on väga halvas seisundis, katus seni kujupüsiv ainult tänu 2009. a teostatud avariiremondile, mille käigus paigaldati 6 trossist tõmbi mis müürilati halva seisukorra tõttu on kohati paigaldatud sarikate vahele. (ill51, 59, 60, 63)

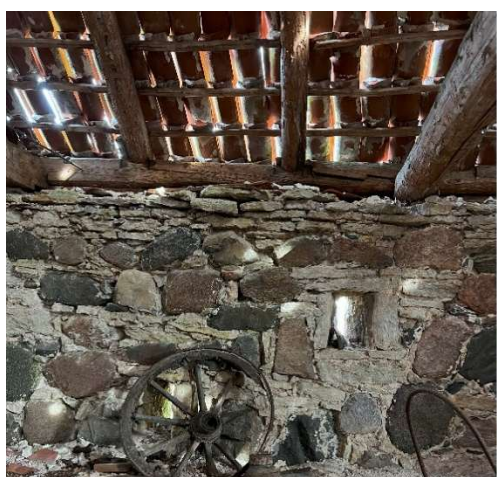
Müürilati moodustavad põrandast 1,9m kõrguse kivimüüri peale paigaldatud 2 rida palke d200-250mm, mis on läbijooksude kohal mädanenud. (ill52, 53, 54)

52. Müürilati hammaskaldlukk.

53. Müürilati pulkadega tapp. Autori fotod 17.04.2025

54. Keldri müürilatt. Autori foto 09.04.2025

55. Keldri müürilati ja tala sõlm. Autori foto 09.04.2025

7 tõmbtala d250-300mm on tapitud müürilati palkide vahele aga on näha et tõmbele on need sõlmed oma kandevõime kaotanud juba ammu ja mingil ajal on lisatud metallist kobad. Seestpoolt vaadatuna ei õnnestu tala tõmbele töötava sõlme põhimõtet tuvastada, aga on selge et kobade paigaldamise hetkeks on katus olnud juba laiali vajunud. (ill55, 56, 57, 58, 59)

56. ja 57. Tõmbtalade kandevõime kaotanud sõlmed. Autori foto 17.04.2025

Müürilatid on nihkunud 200 – 300mm väljapoole. Seitsmest talast on rahuldavas seisus ainult kolm (1, 5, 6). (ill60, 61)

58. Müürilati ja tala sõlm. Autori foto 09.04.2025

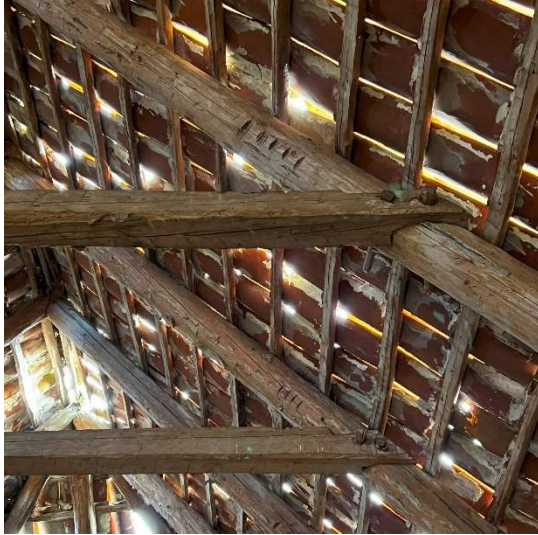

59. Müürilati ja tala sõlm. Autori foto 09.04.2025

60. ja 61. Keldri katuse talad nr 7 ja 3. Autori fotod 09.04.2025

Katust kannavad 15 paari kirvega tahutud sarikapaari d175 – 220mm. Sarikapaarid on nummerdatud sisse lõigatud rooma numbrite improvisatsiooniga (kasutatud on ainult I ja X). (ill62) Sarikad on katuseharjal omavahel ühendatud tapi ja ühe puidust pulgaga(ill66) Sarikapaari XIII idapoolne sarikas on kandevõime täielikult kaotanud ja toetatud kahelt poolt prussidega 50x150mm(ill63)

62. Keldri sarikad ja pennid.

63. Keldri proteesitud sarikas XIII. Autori fotod 09.04.2025

Sarikate vahelised pennid d 150-170mm on tapitud sirgelt ja fikseeritud kahe puitpulgaga (ill 62, 64). Pennid XIII ja XI on asendatud puitprussiga 50x150mm.

Katusekivid toetuvad ümarlattidest kirvega tahatud roovidele ristlõikega 50x50mm, mille seisukord kohati väga halb. Roovid on sarikatele kinnitatud sepanaeltega. Katusekive roovide külge kinnitatud ei ole, neid on altpoolt tihendatud lubimördiga. (ill 65, 67)

64. Keldri penni tapp. Autori foto 09.04.2025

65. Keldri katuseroov. Autori foto 09.04.2025

66. Sarikate ühendussõlm. Autori foto 17.04.2025

67. Tihendamine mördiga. Autori foto 17.04.2025

3.2.6 Avad ja avatäited

Keldrisse ja pööningule pääseb hoone põhjafassaadis üksteise kohal paiknevate luukide kaudu. Sillus kahe luugi vahel on silindervõlvi otsast varisenud. (ill 68) Lõunafassaadis pööningul aknaava ja keldris ainult väike tuulutussava, aga müüril on näha ladumisjarkude järgi, et algselt on olnud seal samasugused avad nagu põhjafassaadis. (ill 69)

68. Keldri luugid. Autori foto 09.04.2025

69. Keldri muudetud avad. Autori foto 09.04.2025

Mõlemas hoone pikiseinas on pööningu osas 13 kahes reas malekorras paiknevat tuulutussava mille mõõt fassaadil on 30x400mm ja seespool 200x400mm. (ill 70, 71)

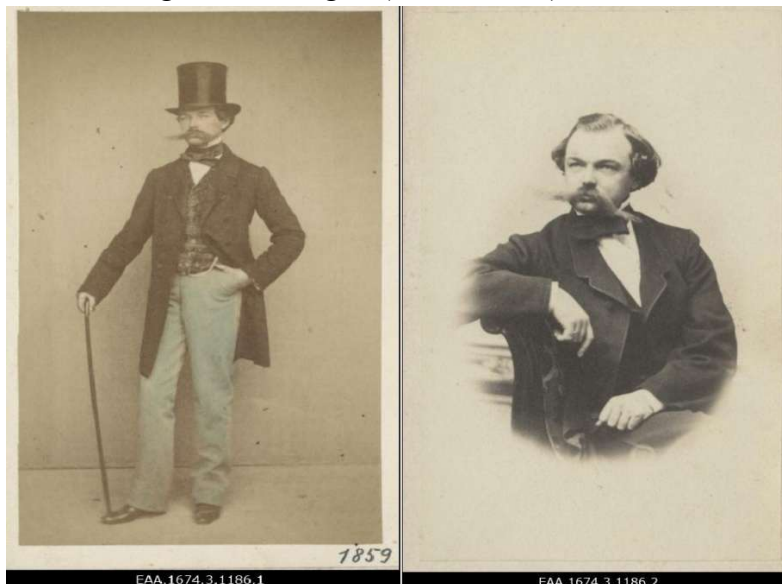

70.Katusekorruse tuulutussavad seest. Autori foto 09.04.2025 71.Katusekorruse tuulutussavad väljast. Autori foto 09.04.2025

4. Väärtused

4.1 Ajalooline väärtus

Soonlepa on üks kõige paremini säilinud karjamõisa ansamblitest Eestis. Viinaköök on osa 19. saj keskpaigas ehitatud karjamõisa lähestikku asuvate hoonete kompleksist mille ta moodustab koos kinnise kastelliga karjalautade (tööhobuste tall ja laut) ja viinakeldriga.¹² Ehitatud 1854/55 ajal, mil mandril oli juba alanud efektiivsemate ja parema tehnoloogiaga piiritusetehaste rajamine (1845. Kastre, 1850. Raadi) 19. saj keskpaigas rajatud hoonete ehitamise ajal kuulus Soonlepa mõis Ewald Alexander Andreas UngernSternbergile (1824 – 1899) (ill72, 73)

72. ja 73. Ewald Alexander Andreas Ungern-Sternberg

¹² Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Hiiu-maa raj. V. Ranniku 1976. register. muinas. ee/ ftp/ Fotokogu/P3268/Soonlepa_mois.pdf

Viinaköögi hoone funktsiooni on ajalooliselt muudetud, ümberehitamise aeg ei ole teada aga 1921. a katastrikaardil on viinaköögil märges “tall” (ill11)

Ümberehitamise käigus on hoone lõunapoolses otsaseinas vanu akna- ja ukse avasid suletud ja rajatud kaarsillustega uued talli väravad. (ill74, 75) Samuti on muudetud kitsamaks ja madalamaks läänefassaadis paiknenud värava ava. (ill75)

74. Ümberehitus viinaköögist hobusetall(elamuks). Autori foto 2025

Viinaköögi hoone põhjapoolse fassaadi taga paiknev ca 4m laiune hoone osa I ja II korrus on olnud kasutusel ka eluruumidena. (ill14) Kuna Köögi talu maadel ühtegi teist eluhoonet ei ole on selge, et algses viinaköögi hoones olid eluruumid. Tõenäoliselt on kõik suuremad ümberehitused toimunud enne nõukogude okupatsiooni.

1945./46 a maalasuvate majapidamiste algarvestuse majapidamisraamatu järgi on Köögi nr. 22 majapidamises elumaja ehitusaastaga 1855(viinaköögi raidkivil 1854.), seal elas 8 liikmeline pere.¹⁶

¹⁶ Majapidamisraamat maalasuvate majapidamiste algarvestuseks. Soonlepa küla. AIS_ERA_62_22_11264 lk 17

75. Ümberehitus viinaköögist hobusetall(elamuks). Autori foto 2025

4.2 Esteetiline väärtus

Mererannal paiknev maakividest valgeid piirdeid omavate hoonetega mõisaansambel on nauditav juba taamalt. Ühel kindlalt dateeritud ajavahemikul välja ehitatud ansambel pakub huvi nii oma planeeringult kui ka hoonete arhitektuurilt. Viinaköögi juurest viib ca 240m pikkune tammeallee kunagisse mõisasüdamesse.¹²

Mõis asub Soonlepa lahe ääres. Kõrgemal künkal on kupjamaja varemed puudesaluga, kus õueansambli moodustavad viljaait, magasiait ja laut. Siit viib allee viinavabriku, viinakeldri ja lautade juurde, mis moodustavad teise grupi. Massiivsed graniitkiviehitised valgete paekivist nurkadega ja punaste telliskivi katustega on aastatest 1854-1855 säilinud mõisahoonestuse väärtuslikem osa. Laudad ja viinakelder on püsinud algsel kujul, viinavabrik on kohandatud kunagi hobusetalliks. Hoonel on krohvitud nurgakvaadrid ja viilukarniis.¹⁴

¹² Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Hiiumaa raj. V. Ranniku 1976. register.muinas.ee/ftp/Fotokogu/P3268/Soonlepa_mois.pdf

¹⁴ Eesti NSV-s säilinud mõisahoonete esialgne inventariseerimine 1980-83. Register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0015819.pdf

4.3 Arhitektuurne väärtus

Mõlemat hoonet iseloomustavad hästi valitud proportsioonid ja neid võib lugeda 19.saj keskpaiga klassitsistlikeks ehitisteks.

4.4 Väärtuslikud detailid

4.4.1 Viinaköök

4.4.1.1 Põhiliselt ridamisilaoga maakivimüürid (ill 20)

4.4.1.2 Paekivist nurgakvaadrid ja karniisid (ill 24)

4.4.1.3 Põhjapoolses fassaadis säilinud segmentakna originaalleng (ill 76)

76. Segmentakna leng, autori foto 09.04.2025

4.4.1.4 Ühel läänefassaadi aknal säilinud sepishinged ja -nurgad (ill 77)

4.4.1.5 Dateeringuga “1854” müürikivi (ill 13)

4.4.1.6 24 ruudu ja tuulutusaknaga akna jäänused (ill 30)

77. Läänefassaadi aken, autori foto 09.04.2025

4.4.2 Viinakelder

4.4.2.1 Põhiliselt ridamisilaoga maakivimüürid, osaliselt säilinud krohvitud paekivist nurgakvaadrid ja karniisid (ill 40, 41, 47)

4.4.2.2 Dateeringuga “1855” müürikivi ja ümmargune ava seinas (ill 33)

4.4.2.3 Paekivist lubimördiga laotud silindervõlv ava laiussega 5,87 m ja pikkusega 19,6 m (ill 43, 44)

4.4.2.4 Sissepääsuluukide originaallengid ja sepistatud hinged, (ill 68)

4.4.2.5 Soonlepa mõisa viimane originaalkatus (ill 47)

4.4.2.6 Tuulutussavad pööningu seinas (ill 70, 71)

5. Säilitamise ettepanekud

5.1 Üldist

Mõlema hoone ümbert ja viinaköögi müüride seest eemaldada võsa ja puud.

Puhastada hoonete põrandad prahist ja varisenud materjalidest, viinaköögis säilinud tellised ladustada.

Varemeprahi alt võib välja tulla veel muid väärtuslikke detaile mis annaksid lisainfot hoonete kohta.

Keldri põrandatelt eemaldada vanad heinad, keldrist juurviljade säilitamiseks nõukogude ajal rajatud salved ja mahutid.

Müüridest väljakukkunud ja puuduolevad kivid paigaldada tagasi. Lahtised kivid eemaldada, puhastada ja paigaldada samuti tagasi kasutades kivikiile. Lahtine vuugisegu eemaldada, enne vuukimist pesta vuugid üle (võib kasutada survepesu). Vuukimiseks kasutada lubi või lubitsegment mörti. Enne tööde teostamist teha sobiva vuugitooni valimiseks proovivuukimised erinevate segudega. Vuukimisel kasutada sarnaselt originaalile maakivi kilde. Ladumise ja vuukimise ajal peab õhutemperatuur olema ööpäevaringselt vähemalt +5 kraadi.

Kuna viinaköögi nurgakvaadrite ja karniiside krohv on ca 90% hävinud ei ole seda mõtet taastada, küll aga oleks võimalik keldri krohvitud fassaadidetailid originaalkujul taastada.

5.2 Viinaköök

Kuna viinaköögi katus langes sisse juba üle 50 aasta tagasi on ka kivimüürid halvas seisundis. Müürid tuleks muuta ohutuks ja säilitada olemasolev säilinud maht.

Põhjafassaadi avade sillustest eemaldada mädanenud plangud, kogu hoonelt mädanenud lengide fragmendid ja nende peale toetuvad horisontaalsed varisemisohtlikud kiviread, jättes avadele kaarsillused.

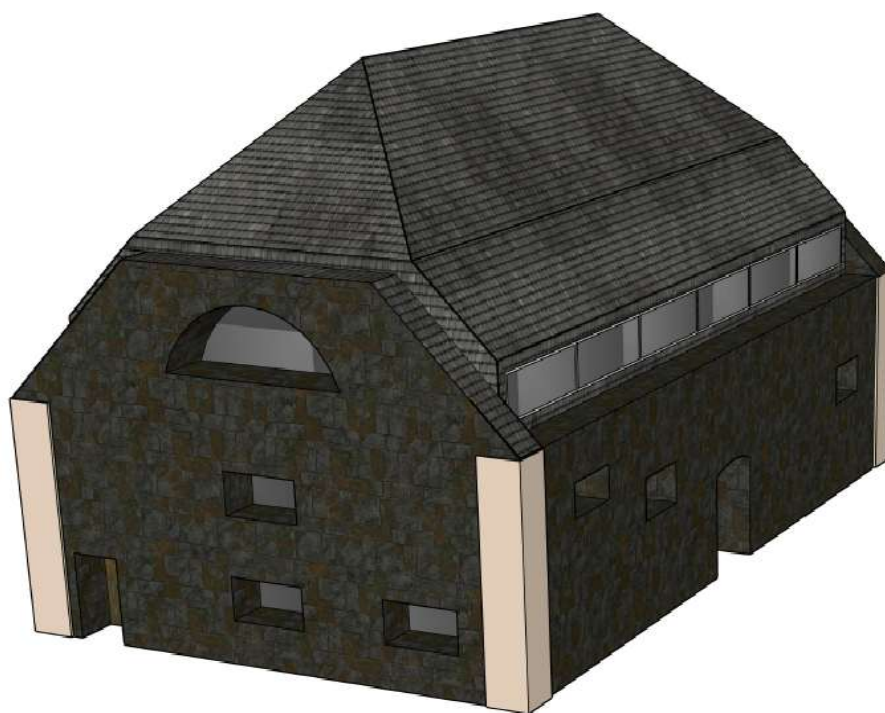
Endisel kujul müüride taastamine ei ole mõttekas. 2011. a konserveerimise käigus müüridele paigaldatud ajutised varikatused on oma kaitsvat ülesannet küll täitnud aga nad ei ole oma väljanägemiselt eriti esteetilised ja kindlasti ei sobi n.ö kureeritud varemete kontseptsiooniga.

Võimalik oleks müüride lagunenenud pealmine osa tasandada ja katta müürid kogu ulatuses lubitsegmentmördiga või olemasolevate ja keldri katusest üle jäävate katusekividega(juhul kui keldrile paigaldada uued S-katusekivid).

Kuna kõige paremini säilib ehitismälestis siis kui talle leitakse mõni tänapäevane funktsioon ja hoone võetakse aktiivsesse kasutusse.

Pakun välja mõned lahendused. Olemasolevad müürid konserveerida ja katta ilmastikukindlalt. Müüride vahele ehitada täiesti iseseisev kaasaegne hoone jättes erinevate konstruktsioonide vahele tuulutusvahe. Selliselt on võimalik ehitada igati tänapäeva energiatõhususe nõuetele vastav hoone. Uued ja vanad konstruktsioonid oleksid selgesti eristatavad ja hoone vastaks kaasaegse restaureerimise põhimõtetele.

I korrusel võiks olla kaasaegne viinaköök või toitlustusasutus ja ülemistel korrustel eluruumid.

78. ja 79. autori illustratsioonid

5.3 Viinakelder

Viinakeldri välisseinad on võimalik koos kõigi detailidega algsel kujul taastada. Silindervõlvi seisukorra ja kandevõime täpseks hindamiseks oleks vajalik tellida ekspertiis.

Katusekivid tuleks maha võtta ja katuse puitkonstruktsioonid võimalikus maksimaalses mahus restaureerida ning hävinud detailid asendada sarnaste profiilidega.

Puitkonstruktsioonide seisukorra hindamiseks oleks vajalik täiendav ekspertiis.

Katusekivide seisukord on halb, ilmselt tuleks need asendada tänapäevaste S-savikividega.

Katusele saaks paigaldada aluskatte ja tuuletõkke ning katuslae soojustada.

Vanu kive saaks kasutada viinaköögi seinte katmiseks.

Lõunapoolses otsaseinas olevad esialgsed avad võiks vajadusel avada.

Keldrile muud otstarvet anda kui algselt oli on keeruline kuna ruumi kõrgus keskel on 1.97m ja seinte ääres 0,8m. Seega sobiks see viinavabriku toodangu või muude saaduste ladustamiseks.

Ka pööningu kasutamine oleks piiratud kui katuse kandekonstruktsiooni veidi ei muudaks, sest talad asuvad põrandast vaid 1,9m kõrgusel.

Kui muuta katuse kandeskeem kahe penniga vabakandvaks katuseks oleks võimalik pööningule näiteks eluruumid rajada.

Kuna pööningu välisseintes on tuulutused saaks sissepoole rajada uued soojustatud välisseinad.

Loomuliku valguse jaoks tuleks katusesse paigaldada katuseaknad.

6. Kokkuvõte

Käesoleva töö uurimisojektiks olevate hoonete varemed kuuluvad Soonlepa mõisa läbimõeldult planeeritud tootmis- ja põllumajandushoonete kompleksi, mille moodustavad suletud karjakastelliga 2 lauta, viinaköök/tall/elamu ja viinakelder. Kõik nimetatud hooned on projekteeritud ja ehitatud klassitsistlikus stiilis, ka lautadel olid otsaviilu mahus segmentaknad, krohvitud valged nurgakvaadrid ja karniisid. Ühtse kompleksina hoonete kasutusele võtu aga ka konserveerimise muudab keerulisemaks hoonete kuuluvus erinevatele omanikele.

Sellele vaatamata on uuritavate hoonete varemed omanikule perekonnaloole ja laiemalt suure kultuuriloolise väärtusega.

Kuna keldri katus on seni säilinud mingilgi määral kujupüsivana on keldri seinte karniiside ja nurgakvaadrite seisukord oluliselt parem kui viinaköögil.

On selge, et seda katust ei ole ilma otsustava sekkumiseta kuigi kauaks enam.

Siiski on hetkel kõige olulisem leida mõlemale varemele kasutusotstarve ja vastavalt sellele siis alustada koheselt kas konserveerimise või rekonstrueerimisega.

Tuleviku tegevuste planeerimisel tuleb kindlasti silmas pidada hoonetekompleksi ajalugu ja säilinud väärtuslikke algupäraseid detaile. Kindlasti on tööde ulatuse väljaselgitamiseks vaja läbi viia mõningased täiendavad uuringud.

7. Kasutatud allikad

7.1 Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv, fond EAA.858(Eestimaa ülemmaakohus 1492-1889)
Rahvusarhiiv, fond EAA.2840(Tallinna kinnistusamet 1689-1944)
Rahvusarhiiv, fond EAA.2486(Eestimaa Maakrediidiselts 1802-1940)
Rahvusarhiiv, fond EAA.46 (Eestimaa kubermangu joonestuskoda 1687-1698, 1725-1917)
Rahvusarhiiv, fond EAA.3724(Katastridokumentide kollektsioon)
Rahvusarhiiv, fond ERA.T-3 (Maaüksuste, talude plaanid)
Rahvusarhiiv, fond ERA.62 (made boniteerimise dokumendid)
Rahvusarhiiv, fond EAA.1674(Eestimaa Üldkasuliku Ühingu matriklikomisjon)

7.2 Internetiallikad

Ehitisregister, <https://livekluster.ehr.ee/ui/ehr/v1>
Maa-ameti kaardirakendus, <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo>.
Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste register.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23612;23613>

7.3 Publitseeritud allikad

A. Särg Hiiumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, kirjastus Argo 2006.

7.4 Publitseerimata allikad

Ühe mõisa lugu Soonlepa mõis. Hiiumaa Ametikooli lõputöö 2010 Tõnu Mäestu. Hiiumaa muuseum